

Talutüdruk valgustuse paistel

Lisandusi August Wilhelm Hupeli artiklile

Mati Laur, Merili Metsvahi

Põltsamaa naiste pilt. W. Hupel. Topographische Nachrichten, II kd.

■ 225 aastat tagasi, 1791. aastal avaldas Põltsamaa pastor August Wilhelm Hupel (1737–1819) tema enda väljaantavas ajakirjas Nordische Miscellaneen artikli „Ueber den Werth der Jungfrauschaft unter Ehsten und Letten“ (Neitsilikkuse väärtusest eestlaste ja lätlaste hulgas).¹ Kui mõni luteri vaimulik Eestis tänapäeval sellisel teemal uurimuse ette võtaks, ületaks see kindlasti uudiskünnise ning suure tõenäosusega pastorile mitte just soodsas suunas. Seda imekspeandavam võib näida soliidse ameti- ja kirjamehe seesugune huvi rohkem kui kaks aastasada tagasi.

Alustame autorist. Varalahkunud Indrek Jürjo on August Wilhelm Hupelist kirjutanud põhjaliku monograafia nii saksa kui ka eesti keeles,² mistõttu piirdume siinkohal vaid kõige olulisemaga. Hupel sündis Buttels-tedtis, toona Saksi-Weimari hertsogiriigile, tänapäeval Tüüringi liidumaale kuuluvas linnakeses pastori perekonnas. Lõpetanud 20-aastaselt õpingud Jena ülikoolis, võttis ta vastu kutse tulla Liivimaale koduõpetajaks, mis eelkõige töötas head sissetulekut. 22-aastaselt sai Hupelist Äksi pastor Põhja-Tartumaal, 27-aastasena kolis ta õpetajaks

¹ A. W. Hupel. Ueber den Werth der Jungfrauschaft unter Ehsten und Letten. – Nordische Miscellaneen, St. 26. Riga, 1791, lk. 279–298.

² I. Jürjo. Aufklärung im Baltikum. Leben und Werk des livländischen Gelehrten August Wilhelm Hupel (1737–1819). Köln, Weimar ja Wien, 2006 (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, 19); I. Jürjo. Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819. Tallinn, 2004, lk. 31–114.

Põltsamaale, kuhu jäi ametisse neljakümneks aastaks (1764–1804). Vanaduspõlve veetis Hupel teisel pool kubermangupiiri Paides, kus ta 81-aastasena suri.³

Hupeli eraelust teame, et ta oli kaks korda abielus, mõlemal korral endast tunduvalt vanema naisega. Äksile jõudes abiellus ta eelmise pastori lesega, kellega oli vanusevahe kümme aastat: Indrek Jürjo nimetab seda tehingabieluks.⁴ Abielu kestis vaid aasta: varsti pärast sünnitamist naine suri, aasta hiljem ka poeg. Põltsamaale asudes abiellus Hupel teistkordselt, sedapuhku juba endast 14 aastat vanema naisega. Seegi abielu, Jürjo oletust mööda „mitte just õnnelike killast“⁵, lõppes naise surmaga 1794. aastal. Imikueas suri ka sellest abielust ainsa lapsena sündinud poeg. Nagu tunnistab Ulrike Plath, „ei ole ilmselt ülekohtune seostada Hupeli kasvavat huvi seksuaalteema vastu ta isikliku eluga“.⁶

Artikli avaldamise ajal oli Hupel juba tuntud literaat. Selleks ajaks olid ilmunud tema „Topograafiliste teadete“ kõik osad. 1781. aastal asutatud ajakirjaga Nordische Miscellaneen oli Hupel jõudnud 13. köite 26. „tükini“. Seksuaalsusega seotud teemadel oli Hupel varemgi korduvalt sõna võtnud. Juba oma esimestes, 1770. aastate alguses ilmunud publikatsioonides käsitles Hupel tollases valgustuskirjanduses pae-

vakajalist kastreerimise teemat,⁷ mis Jürjo järgi „hämmastab oma vaimse avatuse ja piiblidogmade vähese arvestamisega“ ning „annab tunnistust Hupeli haritusest ja suurest lugemusest“.⁸ On tähelepanuväärne, et Hupeli „Origenes“ hõlmati 1927. aastal ilmunud Paul Englischi mahukasse kogumikku „Erootilise kirjanduse ajalugu“.⁹ Eestlaste ja lätlaste seksuaalkäitumise uurimiseni jõudis Hupel oma „Topograafiliste teadete“ esimestes köidetes.¹⁰ Vahetult enne siin käsitletud artikli kirjutamist võttis Hupel sõna lapsetapu ajenditest Liivi- ja Eestimaal.¹¹

Hupeli vaated abielule ei välju luterlikest raamidest, mis tunnistasid mehe ja naise monogaamse abielu ainsaks institutsiooniks inimesele loomupärase seksuaalsuse kanaliseerimiseks. Kindlasti ei kuulu aga Hupel nende konservatiivide hulka, kes ka veel 18. sajandil lubasid seksuaalsust abielus ainult laste sigitamise eesmärgil.¹² Hupeli suhtumine seksuaaleluga seotud küsimustesse on vabameelsem kui nii mõnelgi tema kaasaegsel. Nii ei pea ta „hooramiseks“ abielulist suguelu raseduse ajal või viljatu abikaasaga.¹³ Kirjutises „Abielu eesmärgist“ kõneleb Hupel abikaasade vastastikusest abistamisest (*Hülffleistung*) teineteise hea käekäigu nimel, pidades selle all silmas ka sugutungi vastastikust rahuldamist.¹⁴ Arvatakse, et baltisaksa

³ I. Jürjo. Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819, lk. 31–114.

⁴ Samas, lk. 42–43.

⁵ Samas, lk. 44–45.

⁶ U. Plath. Libertinistlik kirjandus ja „valgustuse erootika“ Baltikumis. – Katre Kaju (koost.). Balti kirjasõna ja kultuurielu valgustusajastu peeglis. (Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 21 (28)). Tartu, 2014, lk. 300.

⁷ A. W. Hupel. Vom Zweck der Ehen, ein Versuch, die Heurath der Castraten und die Trennung unglücklicher Ehen zu vertheidigen. Riga, 1771; A. W. Hupel. Origenes oder von der Verschneidung, über Matth. 19. v. 10–12. Ein Versuch, zur Ehrenrettung einiger gering geachteten Verschnittenen. Riga, 1772.

⁸ I. Jürjo. Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819, lk. 428.

⁹ U. Plath. Libertinistlik kirjandus ja „valgustuse erootika“ Baltikumis, lk. 301.

¹⁰ A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, Bd. 1. Riga, 1774. Bd. 2. Riga, 1777. Lähemalt vt. U. Plath. Libertinistlik kirjandus ja „valgustuse erootika“ Baltikumis, lk. 298–299.

¹¹ A. W. Hupel. Ueber der Anlaß zum Kindermord, in Lief- und Ehstland. – Nordische Miscellaneen, St. 22/23. Riga, 1790, lk. 481–487. Lähemalt vt. I. Jürjo. Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819, lk. 272–273.

¹² A. Flüchter. Lust und Moral. Zur Alltagsgeschichte der Sexualität seit der Frühen Neuzeit. – Sexualität als Experiment. Identität, Lust und Reproduktion zwischen Science und Fiction, hrsg. von N. Pethes und S. Schicktan. Frankfurt, New York, 2008, lk. 159–160; A. Clark. Heterosexuality. Europe and North America. – A Cultural History of Sexuality in the Enlightenment, ed. by Julie Peakman. (A Cultural History of Sexuality, 4). Oxford, New York, 2011, lk. 34–35.

¹³ A. W. Hupel. Vom Zweck der Ehen, ein Versuch, die Heurath der Castraten und die Trennung unglücklicher Ehen zu vertheidigen, lk. 82.

¹⁴ Samas, lk. 78.

juurtega kuulus „tormi ja tungi“ luuletaja ja näitekirjanik Jacob Michael Reinhold Lenz laenas oma teostes kasutatud abielulise „abis-tamise“ mõiste just Hupelilt.¹⁵

Kohtuprotsesside ja muude materjalide põhjal on teada, et talupoegade eluviiside ning kirikliku seksuaalmoraali vahel valitses väga suur lõhe.¹⁶ Hupeli vaadete kujunemisel mängisid olulist rolli koguduse liikmete elu jälgimisel tehtud tähelepanekud ning nendega suhtlemisest võrsunud emotsioonid ja mõtted. Hupel, kes pastorina pidi järgima rangeid kiriklikke eeskirju, oli sageli keerulises olukorras: koguduse liikmed soovisid ühte, ent eeskirjad nägid ette teist. Sageli oli juhtumeid, kus pärisorised talupojad pagesid ning nende mahajäetud naised alustasid kooselu uute meestega. Lahutuse protseduuri keerukuse ja kulukuse tõttu talurahva hulgas kohtulikke abielulahutusi 18. sajandil praktiliselt ei olnud.¹⁷ Hupel taotles lahutusprotsessi lihtsustamist, samuti võimalust uued sõlmitud kooselud kiriklikult laulatada. Hupeli püüdlused seista oma koguduse liikmete eest sattusid nii mõnigi kord vastuollu konsistoriumi konservatiivsusega, kes vähemalt ühel konkreetsel juhul keelas abiellumisloa andmise abielurikkujateks loetud isikutele ning nõudis hoopis pastorilt ilmaliku kohtu poole pöördumist, et „see ebasünnis kooselu lõpetataks“.¹⁸ Hupel on vastu ka kihluse ajal lahku läinud paaride sundlaulatamisele, mida kirikuvõim põhjendas väidetavalt alustatud seksuaaleluga. Niisuguse näite leiame ka siinsest Hupeli artiklist.

Siin vaadeldud kirjatöö otseseks ajendiks, nagu Hupel ka oma tekstis viitab, sai 1787. aastal Göttingenisches Historisches Magazinis ilmunud artikkel „Erinevate rahvaste arusaamast neitsilikkuse väärtusest“.¹⁹ Autori initsiaal „M“ teksti lõpul viitab ühele ajakirja väljaandjatest – Göttingeni ülikooli filosoofiaprofessorile Christoph Meinersile (1747–1810).²⁰ Artikkel oli seatud ajakirja esimese numbriga avalooks. Tollase Euroopa ühes vaimupealinnas asutatud uus ajakiri vajas tähelepanu, mida see artikkel arvata-vasti ka pakkus. Olgu märgitud, et Hupel paigutas oma uurimuse märksa vähem silmator-kavale kohale – kõite teise poole keskpaika.

Kõmulisele teemale vaatamata on Göttingeni artikkel kantud valgustusaja meelsusest, arvustades maailma eri nurkades valitsevat neitsilikkuse fetišismi. Sellele vastukaaluks toob artikli autor lugeja ette terve rea vastupidiseid näiteid, alustades mongoli rahvastest, kes erinevalt keldi ja slaavi rahvastest neitsilikkust suisa põlgavat ja vihkavat.²¹ Meiners peab selle põhjuseks neitsite ja pikemat aega seksuaalelust kõrvale jäänud leskede kuupuhastusest tingitud „ebapuhtust“, aga ka kogenud tüdrukute eelistamist, keda on „õpetatud häbitute riugastega armurõõme suurendama“.²² Kui kamtsadaali peiu avastab oma pruudi neitsina, heitvat ta ämmale ette, et too on tütart halvasti kasvatanud. Lese kosinud mees pidi aga leidma kellegi, kes enne teda naiselt „ebapuhtuse“ võtab, vastasel korral oodanud kosilast surm. Meinersi järgi abistanud kamtsadaale sellistel puhkudel vene

¹⁵ Tsit. I. Jürjo. Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819, lk 427. Jürjo viitab siin Johannes Schnurri 2001. aastal ilmunud väitekirjale.

¹⁶ M. Metsvahi. „Tüdrukut poisi käte vahelt magamast leida pole nende seas häbiasi.“ August Wilhelm Hupeli avaldatud talupoegade seksuaalelu kirjeldused eesti perekonna ajaloo kontekstis. – Ariadne Lõng 2015, XV aastakäik, nr. ½, lk. 104–127; M. Laur. Kohtumõistmine vallasemade üle Pärnu maakohtus 1740. aastatel. – Tuna 2008, nr. 4, lk. 16–25.

¹⁷ Heldur Palli järgi on Karuse ja Otepää kihelkonna 18. sajandi meetrikaraamatutes kirjas vaid paar abielulahutust. H. Palli. Eesti rahvastiku lugu 1712–1799. Tallinn, 1997, lk. 81.

¹⁸ I. Jürjo. Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819, lk. 70.

¹⁹ [Christoph] M[einers]. Ueber die Begriffe verschiedener Völker von dem Werthe der Jungfrauschafft. – Göttingisches Historisches Magazin, hrsg. von Christoph Meiners und Ludwig Timotheus Spittler, Bd 1, Erster Stück. Hannover, 1787, lk. 1–25.

²⁰ Meinersi autorlusele viitab ka tema 1788. aastal ilmunud raamat, mis kordab artiklis esitatut: C. Meiners. Geschichte des weiblichen Geschlechts, Bd. 1. Hannover, 1788.

²¹ C. Meiners. Ueber die Begriffe verschiedener Völker von dem Werthe der Jungfrauschafft, lk. 6.

²² Samas, lk. 7.

kasakad.²³ Ka Ameerika põlisrahvaste juures suurendavat partnerite arv, kellega vahekorras oldud, pruudi au ja väarikust.²⁴ Hindustanis ohverdavat pruudid oma neitsilikkuse rauast fallosele.²⁵ Lõuna-Aasia saartel olla aga kombeks tütreid ja koguni abielunaisi eurooplastele „rendile anda“ ning kui sel ajal peaks tüdruk rasestuma, ollakse uhked, et sünnivad eurooplastest isadelt saadud lapsed.²⁶

Meinersi järgi on nii neitsilikkuse põlgamine kui ka selle äärmuslik väärtustamine kooskõlas „rahvaste sisemise naturiga“.²⁷ Meiners arvustab sellist neitsilikkuse väärtustamist, mis ei hinda niivõrd „hinge- ja südamepuhtust“, vaid üksnes „neitsilikkuse füüsilisi märke“.²⁸ Nii kõneleb ta araabia ja abessiinia päritolu neegritest, kes nõudvat tingimusteta pruudi süütust. Seepärast õmmeldavat tütaridel juba varases nooruses häbememokad kokku ning alles tulevane peiu tohtivat need lahti harutada.²⁹ Et hinnaline neitsilikkus kogemata rikutud ei saaks, sunnitavat tüdrukuid abielluma juba väga noorelt, veel enne kui nad meheleminekuks valmis on.³⁰ Meiners heidab ette ka neitsilikkuse füüsiliste märkide avalikku ja häbenemata demonstreerimist, tuues näiteks venelaste hulgas levinud kombe pärast pulmaööd pruudisärki esitleda. Poolakad olnud selles vallas diskreetsemad: kui peigmees leidis pruudilt oodatud märke, saatnud ta hommikul oma sõpradele taldriku kommidega, millest ühele oli seotud punane paelake.³¹

Kui võrdleme Meinersi ja Hupeli tekste, siis Hupel ei paku eestlasi ja lätlasi välja lisanudusena Meinersi loetletud rahvastele, kes neitsilikkuse fetišismist vabad, vaid pigem täiendab Meinersit kolmanda võimaluse pak-

kumisega neitsilikkuse väärtustamise ja selle põlgamise kõrval, mille puhul, Hupeli sõnu kasutades, igasugune arusaam neitsilikkusest sootuks puudub. Hupeli pilk seob välisvaatleja ja seesolija perspektiivid. Välisvaatlejana kasutab ta omaenese päritolukultuurile omaseid mõisteid ja mõttemalle, tsiteerides Ulrike Plathi, „ühes selle kolonialistliku palgega“.³² See ilmneb mõtteavalduses eestlaste keele vaesuse kohta, tõdemuses, et mõned talunaiste seletused ajavad teda naerma, ning mõistete „langenud naisterahvad“, „paksunahaline abielumees“ ja „päris hooramine“ kasutamises. Ka hüüumärgiga lõppev lause kuristikust, mis lahutab sakslaste ja eestlaste arusaamu neitsilikkuse tähendusest, osutab koloniaalsele vaateviisile.

Kohalikus kultuuris sees olija ning empaatilise inimesena püüab Hupel samas eesti talupoegadest koguduse liikmeid mõista. Teadmised nende seksuaalelu kohta aitavad sellele kindlasti kaasa. Juba „Topograafiliste teadete“ jaoks tehtud ulatusliku etnograafilise uurimistööst³³ tulemusel saadud teadmised ei kulunud ära ainult Hupeli hingekarjase töös. Hupeli suur töö kasvas välja ennekõike just valgustuslikust ihast maailma ja selle eri piirkondade kohta saadavat uut teadmist teistega jagada. Talupoegade eemiliste (ingl. k. *emic* – kogemuslähedane) ja seni avalikkusele tundmatute kategooriate tutvustamine Nordische Miscellaneen lugejatele aitas avardada nende maailmanägemist. Seepärast ongi valdav osa Hupeli põhjalikest kirjeldustest esitatud neutraalsel, mitte hinnanguid andval toonil.

Hea lugeja ei andestaks meile, kui hii-liklime kõrvale eestlaste ajaloo ühest kõige põletavamast küsimusest: mida siis ikkagi seal

²³ Samas, lk. 8.

²⁴ Samas, lk. 10.

²⁵ Samas, lk. 12.

²⁶ Samas, lk. 13–14.

²⁷ Samas, lk. 6.

²⁸ Samas, lk. 16.

²⁹ Samas, lk. 15.

³⁰ Samas, lk. 18.

³¹ Samas, lk. 21.

³² U. Plath. Libertinistlik kirjandus, lk. 310.

³³ Lähemalt vt. M. Metsvahi. „Tüdrukut poiste käte vahelt...“, lk. 109.

lakas tehti? Mida saab tänapäeva uurija, kes tunneb huvi 18. sajandi eestlaste seksuaal-elu vastu, Hupeli kirjeldustest teada? Hupel pöörab palju tähelepanu abieluelsele seksuaalsele vabadusele. Samas aga ei võta ta osa tollal saksakeelses kultuuriruumis toimuvast prooviööde teemalisest arutelust. 1780. aastal sel teemal raamatu avaldanud Saksa õigusteadlane Friedrich Christoph Jonathan Fischer eristab sõnaselgelt ehalkäimist (*Kommnächte*) ja prooviööid (*Probenächte*).³⁴ Samasugust eristamist võime teha ka eesti kombestik, olgugi et piir nende vahel on hägune.

Ehalkäimise aeg jäi paastumaarjapäeva (25. märts) ja mihkklipäeva (29. september) vahele, mil tüdrukud magasid väljaspool tuba – riideaidas, lakas või toa peal. Tavaliselt käidi ehal laupäeva õhtuti, harvem neljapäeviti, teisipäeviti ja pühapäeviti. Nii ehalkäijad kui ka tüdrukud, kelle juurde mindi, pidid olema juba leeris käinud. Esmane ehalkäimine toimus kambakesi ning poisse, kes käisid, nimetati *luisupoisteks*³⁵ või *huti-meesteks*³⁶. Iga tüdruku juurde jäi üks poiss maha³⁷, ainult „lõtvade“ tüdrukute juurde jäädi mitmekesi.³⁸ Enamasti käisid oma küla poisid oma küla tüdrukute juures. Kui mindi teise külla, pidi olema noormehi terve punt, et võimaliku kakluse korral teise küla noormeestega hakkama saada. Kirjeldused varieeruvad selles, kas ehale mindi vargsi ja kodakondsete teadmata või avalikult pilli ja lauluga.³⁹

Teist laadi ehalkäimine toimus siis, kui poiss ja tüdruk moodustasid juba paari: „Kui poiss oli oma leidnud, eraldus ta teistest ja külastas neidu üksikult ja salaja. Alul sattus ta selle eest teiste poiste pilke alla ja talle valmistati mitmesuguseid vempe. Aga kui veenduti, et tegemist on tõsise abiellumiskavatsusega, siis jäeti mõlemad rahule.“⁴⁰ 1937. aastal kirjeldas 1838. aastal sündinud Väandra naine, kuidas ehalkäimisest võisid areneda pulmad, aga lugu võis lõppeda ka pisaratega või lihtsalt sellega, et paar tüdines teineteisest.⁴¹ Mõni teade kõneleb ka tüdruku rasestumisest.⁴²

Hupel ei kasuta ei prooviöö, prooviabielu ega ehalkäimise mõistet. Tõsi, ehalkäimise sõna selles tähenduses, nagu me seda tänapäeval tunneme, tollal üle Eesti ei tuntudki. Toonane „ehalkäimine“ tähistas hoopis naiste õhtusi kooskäimisi, mille käigus tehti kellegi talus ühiselt tööd – selleks võeti mõnikord vokiidki kaasa.⁴³ Vastassoost noorte öise tutvumisvõimaluse tähistamiseks kasutati Kodaveres väljendeid *maattaman käima*, *ku(u)gerdama*, *kulttama*, Laiusel *tädirannas käima* ja *kullistama*, Alatskivil *ulkma*, *roitma*, Häädemeestel *luisul käima*⁴⁴, Martnas *pruudirandas käima*⁴⁵, Rakvere ümbruses *videvikul käima*⁴⁶, Rāpinas *hutipääl käümä*, *jõõsa pääl käümä*⁴⁷. See pole kaugeltki kõik: Andrus Saareste „Mõisteline sõnaraamat“ pakub ehalkäimise tähistamiseks koguni 82 väljendit.⁴⁸

Eesti Rahvaluule Arhiivi materjal esitab ehalkäimise ja seksuaalsuse seose kohta väga

³⁴ F. C. J. Fischer. Ueber die Probenächte der teutschen Bauernmädchen. Berlin, Leipzig, 1780, lk. 5.

³⁵ ERA (Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu) II 185, 115 (72).

³⁶ ERA II 150, 513/9 (1).

³⁷ ERA II 63, 330-1 (41), ERA II 150, 513/9 (1).

³⁸ KKI (Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule sektori rahvaluulekogu) 8, 58/60 (99).

³⁹ Sedalaadi ehalkäimise kirjeldust vt. A. O. Väisänen. Setunmaa. Helsinki, 1921, lk. 11–12.

⁴⁰ M. Raud. Eesti perekond aegade voolus. Stockholm, 1961, lk. 55.

⁴¹ ERA II 169, 227 (35).

⁴² RKM (Eesti Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna rahvaluule kogu) II 289, 144 (11).

⁴³ M. Hiimäe (koost.). Endis-Eesti elu-olu V. Lugesipalu kodusest ja perekondlikust elust. Tartu, 2013, lk. 298–299. Eesti Rahvaluule Arhiivis on sedalaadi (mõnel pool subrikuks nimetatud) ehalkäimise kohta palju pärimusteateid, nt. ERA II 279, 203 /8 (6).

⁴⁴ KKI, WS (Wiedemanni sõnaraamat); ERA II 185, 115 (72), ERA II 182, 445/6 (327).

⁴⁵ ERA II 187, 64/7 (10).

⁴⁶ ERA II 167, 599 (10).

⁴⁷ ERA II 150, 513/9 (1).

⁴⁸ <https://www.eki.ee/cgi-bin/saareste.cgi?osa=p&sona=ehalk%E4imine> (07.07.2016).

kireva pildi. 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses kogutud rahvapärimeses vastandub möödunud aegade kombelisuus sageli kaas-aega tabanud moraalilangusele.⁴⁹ Nii on ühes arhiiviteates kirjas, et varasemal ajal olevat olnud „ausamad“ tüdrukud need, kelle juures käidi ehal, ent 20. sajandi alguses peetakse ausamateks just neid, kes poisse vastu ei võta.⁵⁰ Üldiselt valitses aga arusaam, et tüdrukutel, kelle juures ehal ei käida, on raske või lausa võimatu mehele saada,⁵¹ ning emad püüdsid omal moel kaasa aidata, et nende tütreid külastataks. Mõnel pool olnud peremehed ehalkäimise kombe vastu, kuna järgmisel päeval ei olnud ehalistest virku töötajaid loota. Kombe vastu olevat võidelnud kirikuõpetajad, ent mõisnikud olevat ehalkäimisesse soosivalt suhtunud.⁵²

Just Kadrina pastori Johannes Heinrich Lutheri ja koolijuhataja Märt Raua vaheline äge vaidlus 1905. aastal, mil ehalkäimise komme veel elus oli, ajendas viimast võtma ette uurimistöö, mille tulemusel valmis 20.

sajandi mahukaim eesti perekonna ajaloo käsitus.⁵³ Pastorile ei olnud ehalkäimised mõistagi meele järele: „Küll olen ma oma võõrmündrite ja kooliõpetajate abiga võidelnud poiste ööhulkumiste vastu, aga jumal paraku on rahvas loid ja sallib seda. On emasid, kes selle üle isegi rõõmustavad, et poisid nende tütreid magatavad.“⁵⁴ Koolmeister Rauda omakorda ärritas pastori nägemus ehalkäimisest, mis ei haakunud tema enda kogemustega ning sundis sulge haarama, tõestamaks eestlaste vooruslikku abielu-eelset elu, muu hulgas ka ehalkäimist.⁵⁵

Hilisematest uurijatest on ehalkäimise aoseksuaalsemat poolt kaitsnud Ülo Tedre, kelle arvates oli tegemist süütu toiminguga, millega seksuaalsuhteid ei kaasnenud. Viimased olid iseloomulikud alles 20. sajandile, mil ehalkäimine oli institutsionaalse tavana juba hääbumas.⁵⁶ Uuemad uurimused on ehalkäimise täielises kombekuses kahtlevamad. Marju Kõivupuu nõustub, et „ehalkäimine ei tähendanud tingimata seksuaalsuhteid“, lisa-

⁴⁹ Ilmekaks näiteks on Jakob Hurda korrespondent Suure-Jaani kihelkonnast A. Johansson, kes oma pikas ehalkäimise kirjelduses püüab igati tõestada kombe vooruslikkust. Ta väidab, et üksi käivatele ja „kasinusest“ mitte hoolivatele ehalkäijatele andsid teised poisid naha peale ning et ka „liiderlike tüdrukute“ juures käivad poisid sattusid teiste põlu alla. Oma 1896. aastast pärinevas kaastöös kirjutab Johansson: „Läbikäijate seas ei saanud hulgakesti kausutamine, segamini aelemine jne. kuidagi maad võtta. Paljast neiu ihu katsuda, tegevat poisi käed külma vastu hellaks. Nii naereti seda tegu igaühele süüks, kes käekülmetamise üle kaebas. Kõige suurem halpus, mis poistel oli, oli neiu nisa katsuda püüda, ja muutsutada.“ Viimase kohta seletab Johansson, et seda tehti ainult tüdrukutele, kellest suuremat lugu ei peetud ning sedagi kindlas teadmises, et tüdruk „seda kõige suurema võitlemise pääle ka ei lase teha.“ Veel kirjutab Johansson: „Alati ühes ja sellesamas talus käimine peeti kõlvatuse märgiks; sellepärast käidi igal pool ja laialt. Sohinaisi olnud – vana inimeste ütlemise järele – kümme kord vähem kui nüüd, kus meie kihelkonnas kolmkümmend protsenti naesterahvastest sohinaesed on.“ Johansson selgitab eestlaste elukommete kõlbelistest kõlvatuks muutumist sõjaväeteenistuse ja linna kaudu eestlaste hulka jõudnud võõrmõjude pealetungiga. – H (Jakob Hurda rahvaluulekogu) II 55, 671–674. Kirjelduse esimene pool on avaldatud ka Oskar Looritsa kavandi ja idee järgi kokku pandud raamatus: M. Hiimäe. Endis-Eesti elu-olu, V kd., lk. 305–306.

⁵⁰ ERA II 150, 513/9 (1).

⁵¹ ERA 183, 672-4 (12), ERA II 150, 513/9 (1), RKM II 51, 238 (89).

⁵² ERA II 150, 513/9 (1).

⁵³ Esialgu valmis Raual 50-leheküljeline artikkel, mis trükivalgust ei näinud, seejärel alates 1909. aastast tehtud välitöödelt saadud andmetega täiendatud 100-leheküljeline „Eesti armuilmast“, mis ilmus 1915. aastal. Selle täiendatud, parandatud ja andmestikult mõnevõrra erineva 230-leheküljelise versiooni „Eesti perekond aegade voolus“ avaldas Märt Raud 1961. aastal eksiilis olles Stockholmis.

⁵⁴ M. Raud. Eesti perekond aegade voolus, lk. 9.

⁵⁵ Rauale iseloomuliku näitena: „Nii kõneles üks eit: „Terve vald on mu juures maganud, aga kõik on olnud viisakad. Paarist poisist on kuulda, et neil on „käpaamet“. Nende eest hoidusid tüdrukud kui katku eest.““ – M. Raud. Eesti perekond aegade voolus, lk. 53.

⁵⁶ Ü. Tedre. Inimelu kesksed sündmused. – A. Viires, E. Vunder (toim.) Eesti rahvakultuur. Tallinn, 2008, lk. 312–329. Vt. ka Ü. Tedre. Pulmasõnastik I. – Mäetagused 1996, nr. 1–2, lk. 45 [http://www.folklore.ee/tagused/nr1/ajumeh.htm (06.05.2016)] ja Ü. Tedre. Eesti pulmad. Lühiülevaade muistsetest kosja- ja pulmakommetest. Tallinn, 1973, lk. 9–14.

des, et need polnud ka välistatud.⁵⁷ Ka Marika Mägi on seisukohal, et varasematel sajanditel võis esineda nii ühte kui teist laadi „koosmagamist“, väites, et just 19. ja 20. sajandil said ehalkäimised seksuaalsuhetest vabaks.⁵⁸

Kuidas lugu täpselt oli, jääb tulevaste uurijate välja selgitada. Sealjuures tasub toetuda mitte sekundaar-, vaid esmastele allikatele.⁵⁹ Et seda tööd hõlbustada, oleme tõlkinud ära Hupeli artikli originaalile võimalikult lähedaselt. Muidugi tuleb lisaks tekstidele tunda – niivõrd, kuivõrd võimalik – ka nende üleskirjutamise eesmärke ja seda nii Hupeli kirjelduste kui ka Eesti Rahvaluule Arhiivi käsikirjaliste teadete puhul. Tuleb tunnistada, et Hupeli viis küsitleda inimesi ja korrespondents kirjasaatjatega ei erinenudki kuigipalju empiirilistest meetoditest, mida sajand hiljem asusid kasutama folkloristid ja etnograafid. Töö, mida Hupel tegi, näis olevat parim, mida tema seisuses isikul oli võimalik teha. Ta ei saanud minna talupoistega ehale kaasa, ent tema empaatiline suhtumine talurahvasse ning valgustuslik püüdlus aru saada nende hingeelust ja mõttelaadist tegid võimalikuks tema kaasarääkimise toonasel teadusmaastikul. Veelgi enam – Hupeli tekstid kõnetavad meid isegi nüüdisajal, lastes meil heita pilku eesti perekonna ajaloole ning sedakaudu ka me endi tänaste väärtushinnangute kujunemisele.

Mati Laur

(1955), Tartu Ülikooli uusaja professor,
Jakobi 2, 50090 Tartu,
mati.laur@ut.ee

Merli Metsvahi

(1973), Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva
rahvaluule vanemteadur,
Ülikooli 16, 50090 Tartu,
merili.metsvahi@ut.ee

*Artikkel on valminud uurimistoetuste
SF018006s11 ja IUT 2-43 toel.*

⁵⁷ M. Kõivupuu. Eestlase eluring. Tallinn, 2015, lk. 60.

⁵⁸ M. Mägi. Abielu, kristianiseerimine ja akulturasioon. Perekondliku korralduse varasemast ajaloost Eestis. – Ariadne Lõng 2009, nr. 1 (2. osa), lk. 93–94. Vt. ka M. Metsvahi. Sugudevahelise suhtlemise ja kosimise teema Ksenia Mürsepaga tehtud intervjuudes. – Setumaa kogumik 7. Pühendusteos Paul Hagule. Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriringute keskuse aastaraamat XV–XVI. Tartu, 2016, lk. 93–117.

⁵⁹ Üheks põhjalikumaks tänini tsiteeritavaks ehalkäimise uurimuseks on soomerootsi etnoloogi Karl Robert Villehad Wikmani (1886–1975) 1937. aastal Turus kaitsstud doktoritöö „Die Einleitung der Ehe. Eine vergleichend ethno-soziologische Untersuchung über die Vorstufe der Ehe in den Sitten des schwedischen Volkstums“, mis sisaldab ka Eesti andmestikku. Häid võrdlusjooni 18. sajandi Saksamaaga pakub Stefan Breiti. „Leichtfertigkeit“ und ländliche Gesellschaft. Voreheliche Sexualität in der frühen Neuzeit. München, 1991.